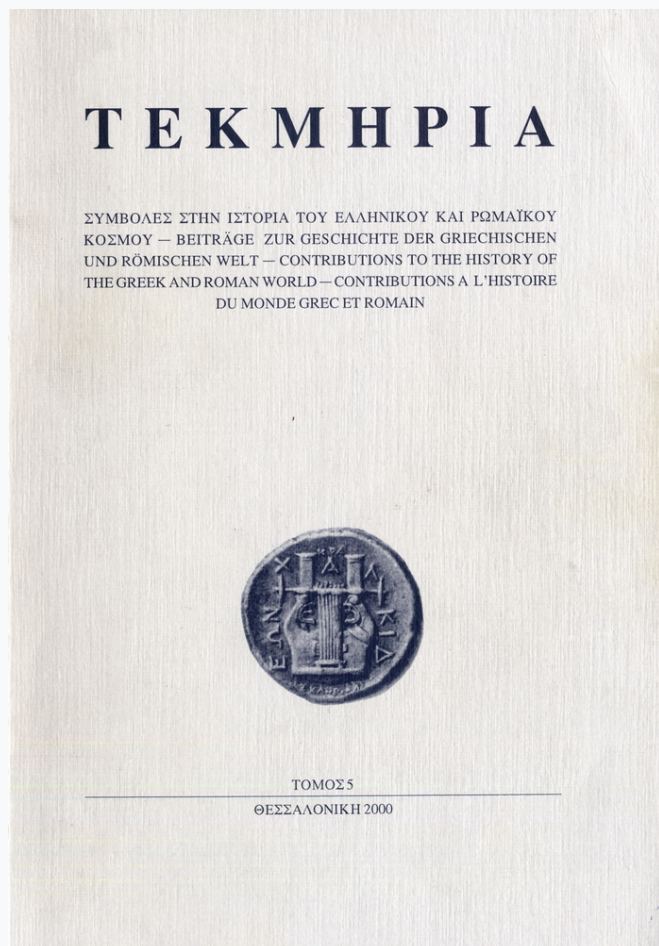

Tekmeria

Vol 5 (2000)

Μακεδονικά Έπιγραφικά

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.206](https://doi.org/10.12681/tekmeria.206)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (2000). Μακεδονικά Έπιγραφικά. *Tekmeria*, 5, 133–147. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.206>

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ/MISZELLEN

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ

Στό ἄρθρο πού ἀκολουθεῖ δημοσιεύονται δύο νέες ἐπιγραφές καί σχολιάζε-
ται μία ἤδη δημοσιευμένη, ὅλες ἀπό πόλεις καί περιοχές τῆς Μακεδονίας. Ἡ
πρώτη βρέθηκε στή Βέροια, ἡ δεύτερη στήν περιοχή τοῦ Σκοῦ καί ἡ τρίτη προέρ-
χεται ἀπό τούς Στόβους.

1. Ἕνας νέος ἐφηβικός κατάλογος ἀπό τή Βέροια.

Πρῖν ἀπό τρία χρόνια (Ἰανουάριος 1997) περισυνελέγη στήν ἐκκλησία τοῦ
Ἁγίου Βασιλείου τῆς Βέροιας μία ἐνεπίγραφη μαρμαρίνη πλάκα πού διασώζει
τό κείμενο τοῦ παρακάτω ἐφηβικοῦ καταλόγου.

Ἐνεπίγραφη μαρμαρίνη πλάκα πού φυλάσσεται στό Μουσεῖο τῆς Βέροιας μέ ἀριθ-
μό εὐρετηρίου Λ 943. Ἡ πλάκα εἶναι κομμένη στό πάνω καί κάτω τμήμα της, προφανῶς
προκειμένου νά ἐπαναχρησιμοποιηθεῖ στήν κατασκευή τοῦ χωνευτηρίου τῆς ἐκκλησίας.
Ἡ ἐνεπίγραφη ἐπιφάνεια της γραμμμένη σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο πλαισιώνεται στίς δύο
πλευρές της ἀπό κοιλόκυρτο κυμάτιο καί ἐξωτερική ἐπίπεδη ζώνη. Διαστάσεις 0, 84 μ.
(σωζόμενος ὕψος) X 0, 62 μ. (πλάτος) X 0, 19 μ. (πάχος)· πλάτος ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας
0, 45 μ.· πλάτος πλαισίου 0, 09 μ. Ὑψος γραμμάτων : α' στίχου 0, 034 μ., ὑπολοίπων 0,
018 - 0, 022 μ.· διάστιχα 0, 01 μ. Εἰκ. ἄρ. 1α-β.

235/ 6 μ.Χ.

Ἄγαθῇ τύχῃ

ἔτους ζξσ' σεβαστοῦ τ[οῦ καί]

γπτ' ἀλειφούσης τῆς π[όλε]-

4 ως ἐπιμελουμένου τοῦ ἀλίμ[μα]-
τος Λουκίου Κορνηλίου Σω[τῆ]-
ρος ἐφηβαρχοῦντος Ἀντιγ[...²..]

Ἔως σήμερα ἦταν γνωστοί ἀπό τή Βέροια τέσσερις ἐφηβικοί κατάλογοι πού

χρονολογούνταν ο παλαιότερος τό έτος 177/8 μ.Χ.¹, ένώ οί τρεις νεότεροι στόν 3 ο αϊ. μ.Χ. και συγκεκριμένα ο πρώτος μεταξύ τών έτών 225 - 250 μ.Χ.², ο δεύτερος τό έτος 251/2 μ.Χ.³ και ο τρίτος τό έτος 255/6 μ.Χ.⁴. Όπως στους καταλόγους τών έτών 251/2 μ.Χ. και 255/6 μ.Χ., έτσι και στόν εκδιδόμενο έδώ δέν παραδίδονται τά όνόματα τών εφήβων γεγονός πού όφείλεται στό ότι κατά πάσα πιθανότητα αυτά είχαν σχεδιασθεί και χρωματισθεί χωρίς ποτέ νά χαραχθούν⁵. Ο λόγος πού όδήγησε τούς Βεροιαίους στήν άπόφαση αυτή δέν είναι γνωστός, άν συνεκτιμηθεί όμως ή δύσκολη οικονομική συγκυρία στήν όποία γράφτηκαν οί κατάλογοι, θά πρέπει μάλλον νά συνδεθεί μέ μέτρα περιορισμού τών δαπανών του γυμνασίου τό συγκεκριμένο έτος. Σέ ό, τι άφορ ά τό νέο κατάλογο μιά τέτοια έρμηνεία ενισχύεται άλλωστε άπό τήν πληροφορία πού μās δίνει ο ίδιος ότι τά έξοδα για τήν προμήθεια του λαδιου πού χρειαζόταν τό γυμνάσιο καλύφθηκαν έξολοκληρου άπό τό κονδυλίο τό όποιο διέθετε προς τό σκοπό αυτό ή πόλη (*άλειφούσης τής πόλεως*) έλλείπει προφανώς γυμνασίαρχου ίκανου νά αναλάβει τό σύνολο ή μέρος τής σχετικής δαπάνης⁶. Είναι μάλιστα πολύ πιθανό τό κονδυλίο αυτό νά ήταν εκείνο πού είχε σχηματισθεί μέ παρέμβαση του έπαρχιακου διοικητή τής Μακεδονίας Μέμμιου Ρούφου (τέλη 1 ου αϊ. μ.Χ. - πρώτο μισό του 2 ου αϊ. μ.Χ.) και συγκροτούνταν άπό εκατό χιλιάδες δηνάρια (*εις τήν γυμνασιαρχίαν άργύριον*)⁷. Τό πρόσωπο πού έξελέγη άντί του γυ-

1. Βλ. Α. Γουναροπούλου - Μ. Β. Χατζόπουλου, *Έπιγραφές Κάτω Μακεδονίας. Τεύχος Α΄: Έπιγραφές Βέροιας*, Αθήνα 1998 (έφεξης ΕΚΜΙ) 135. Για τήν παραχώρηση του δικαιώματος δημοσίευσης τών νέων έπιγραφών ευχαριστώ θερμά τίς φίλες αρχαιολόγους κκ. Άγ. Κουκουβου και Θ. Σαββοπούλου.

2. ΕΚΜ Ι 136.

3. ΕΚΜ Ι 137.

4. ΕΚΜ Ι 138.

5. Τήν ύπόθεση αυτή διατυπώνουν δικαιολογημένα οί εκδότες του έπιγραφικου συντάγματος τής Βέροιας στά σχόλια του καταλόγου ΕΚΜ Ι 137.

6. Για τήν έκφραση στίς έπιγραφές τής Βέροιας (και τή σημασία της) βλ. ΕΚΜΙ 135, στ. 6-7· 136 στ. 1-2 πρβλ. άρ. 7 στ. 48 (*έν άν δέ ή πόλις άλείφην*). Η ίδια έκφραση άπαντά και sé έφηβικούς καταλόγους άλλων πόλεων τής Μακεδονίας κατά τήν αυτοκρατορική έποχή, όπως λ.χ. στή γνωστή σειρά έφηβικών καταλόγων άπό τή Στύβερρα βλ. λ.χ. IG X 2. 2, 324 στ. 2 (του 54 μ.Χ.), 325 II στ. 66 (του 87/8 μ.Χ.), 326 II στ. 69 (του 90/1 μ.Χ.) και στόν κατάλογο άπό τήν άγνωστη πόλη πού ύπήρχε στό Σισάνι τής Όρεσιτίδος βλ. ΕΑΜ 187 στ. 1-2 (του 146/7 μ.Χ.).

7. Όπως προκύπτει άπό τό διάταγμα του ΕΚΜ Ι 7. Στίς έπιγραφές τής πόλης δέν παραδίδονται οικονομικές δυσκολίες για τήν έξεύρεση του άλειμματος μετά τήν έποχή του διατάγματος.

μνασίαρχου καί ἔφερε τήν εὐθύνη γιά τήν διανομή τοῦ λαδιοῦ (*ἐπιμελούμενος τοῦ ἀλείμματος*)⁸, κάποιος Λούκιος Κορνήλιος Σωτήρ, ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά στήν προσωπογραφία τῆς Βέροιας. Γνωστά εἶναι ἀντίθετα τό ὄνομα γένους του (Κορνήλιος) καί τό ἑλληνικό του ἑπωνύμιο (Σωτήρ) πού μαρτυροῦνται σέ ἐπιγραφές τῆς αὐτοκρατορικής ἐποχῆς⁹. Τέλος τό ἀξίωμα τοῦ ἐφήβαρχου παραδίδεται καί ἀπό ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Βέροιας πού χρονολογοῦνται ἐπίσης στήν αὐτοκρατορική ἐποχή¹⁰. Τά γράμματα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐφήβαρχου πού μᾶς ἔχουν σωθεῖ ἐπιτρέπουν διάφορες συμπληρώσεις, ὅπως λ.χ. Ἄντιγένης, Ἄντιγονος κλπ.¹¹.

8. Γιά τόν *ἐπιμελούμενο τοῦ ἀλείμματος* βλ. τούς καταλόγους *EKM I 135* καί *136*. Ὁ Ἰ. Τουράτσογλου, “Νέος κατάλογος ἐφήβων ἐκ Βεροίας”, *ΑΔ 26* (1971) Μελέται, 130 κατὰ τήν πρώτη δημοσίευση τοῦ τελευταίου καταλόγου, στόν ὁποῖο τό ἀξίωμα τοῦ *ἐπιμελουμένου* προτάσσεται τοῦ *ἐφήβαρχου*, ὅπως δηλ. συμβαίνει στόν ἐκδιδόμενον ἐδῶ κατάλογο, θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά ἀνωμαλία στή χάραξη, ἐπειδή ἀντιλαμβάνεται τόν *ἐφήβαρχο* ὡς ἱεραρχικῶς ἀνώτερο τοῦ *ἐπιμελητοῦ* ἀκολουθώντας τόν Δ. Κανατσούλη, “Ἡ Μακεδονική πόλις”, *Μακεδονικά 5* (1961-3) 62. Μέ τόν νέο κατάλογο ἐπιβεβαιώνεται ὡστόσο ὅτι ἡ ἀναγραφή εἶναι κανονική (ἡ πρόταξη τοῦ *ἐφηβάρχου* στόν κατάλογο ἀρ. 135 ὀφείλεται μᾶλλον στή δωρεά στήν ὁποία προβαίνει ἐκεῖ ὁ φορέας τοῦ ἀξιώματος): ὁ *ἐπιμελούμενος* ἐπέχει θέση *γυμνασίαρχου*.

9. Τό ὄνομα γένους Κορνήλιος φέρουν στή Βέροια τά ἑξῆς πρόσωπα: Κορνήλιος Διονυσᾶς (*EKM I 335*, ἐπιτύμβια, 1 ου - 2 ου αἰ. μ.Χ.) Κορνηλία Διονυσία (*EKM I 51*, ἀπελευθερωτική, 240 μ.Χ.) Μάλειος Κορνήλιος Θεόδοτος (*EKM I 502*, ἐπιτύμβια, ἀρχ. 2 ου αἰ. μ.Χ.), Κορνήλιος Παιδέρωσ (*EKM I 145* στ. 6. κατάλογος, 2 ου - 3 ου αἰ. μ.Χ.) καί ὁ Πόπλιος Κορνήλιος Ρούφος (*EKM I 26*, ἀναθηματική, α΄ μισό τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.). Σύμφωνα μέ τήν Α. Tatakis, *Ancient Beroea. Prosopography and Society* (Μελετήματα 8), Athens 440 - 1 οἱ Κορνήλιοι τῆς Βέροιας ἐνδέχεται νά ἦσαν ἀπόγονοι Ἰταλικῶν ἢ ἀπόγονοι ἀπελευθέρων τους. Τό ὄνομα Σωτήρ παραδίδεται στίς ἐπιγραφές τῆς Λευκόπετρας βλ. Ph. Petsas - M. B. Hatzopoulos - L. Gounaropoulou - P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la Mère de Dieux Autochtone de Leukopetra* (Macédoine) [Μελετήματα 28], Athènes 2000 ἀρ. 15 (179 - 212 μ.Χ., Κλαύδιος Σωτήρ) καί 69 (219 μ.Χ., Κλαύδιος Σωτήρ).

10. Βλ. *EKM I 123, 135, 136, 137, 138* πρβλ. 7 στ. Α 51 καί Α 75. Γιά τίς σχετικές μέ τό ἀξίωμα αὐτό ἐπιγραφικές μαρτυρίες ἀπό τίς ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας καί ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐκδοσης τοῦ ἐφηβαρχικοῦ νόμου τῆς Ἀμφίπολης βλ. Ph. Gauthier - M. B. Hatzopoulos, *La loi gymnasiarchique de Beroia* (Μελετήματα 16), Athènes 1993, 155 - 172 *passim*.

11. Γιά τά ὀνόματα αὐτά στή Βέροια βλ. *EKM I Indices*. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό ὄνομα τοῦ *ἐφήβαρχου* θά περιέμενε πάντως κανεῖς στή θέση αὐτή ρωμαϊκό ὄνομα γένους, δοθείσης τῆς ὑστερης χρονολόγησης τῆς ἐπιγραφῆς, δέν ἀποκλείεται ὁμως νά εἶχε νά ὄνομα γένους Αὐρήλιος τό ὁποῖο νά παραλείφθηκε, ὅπως συμβαίνει, ὄχι σπάνια, στίς ἐπιγραφές τοῦ 3 ου αἰ. μ.Χ., βλ. Th. Rizakis, “Anthroponymie et société, Les noms romains dans les provinces hellénophones de l’ Empire” στά Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου Th. Rizakis [ἐκδ.], *Roman Onomastics in the Greek East. Social and political Aspects* [Μελετήματα 21], Athens 1996 19 σημ. 29.

2. Ὁ ταφικός βωμός ενός Ρωμαίου βετεράνου ἀπό τό Σκρᾶ.

Πρὶν ἀπὸ εἴκοσι περίπου χρόνια μεταφέρθηκε ἀπὸ τό χωριό Σκρᾶ (τοῦ νομοῦ Κιλκίς, ἐπαρχίας Παιονίας) στό Μουσεῖο τοῦ Κιλκίς ἕνας ἀποσπασματικά σωζόμενος βωμός¹² πού φέρει τό ἐξῆς κείμενο.

Ἄνω τμήμα μαρμάρινου ἐνεπίγραφου βωμοῦ πού μεταφέρθηκε ἀπὸ τό Δημοτικό Σχολεῖο Σκρᾶ στίς 20/10/83 καί φυλάσσεται στό Μουσεῖο Κιλκίς μέ ἀρ. εὐρετηρίου 412. Ὁ βωμός φέρει τετράγωνη ἐντομή στήν πίσω πλευρά του καί ὀρθογώνιο τόρμο (διαστάσεων 0, 12 μ. Χ 0, 13 μ. Χ 0, 14 μ.) στήν πάνω ἐπιφάνειά του. Ἡ πρόσθια πλευρά του εἶναι ἐπικαλυμμένη μέ ἄσβέστη. Διαστάσεις τοῦ βωμοῦ : 0, 61 μ. (σωζόμενο ὕψος) Χ 0, 32 μ. (μέγιστο πλάτος) Χ 0, 20 μ. (σωζόμενο πάχος). Ὑψος γραμμάτων 0, 02 - 0, 03 μ. · διάστιχο 0, 01 μ. Εἰκ. ἀρ. 2.

3ος αἰ. μ.Χ. (μᾶλλον
μετά τό 212 μ.Χ.)¹³

*Αὐρήλιος Λούκι-
ος βετρανός
λεγιῶνος πρεΐ-
4 μας Μηνέρ-
βας μεταλλ-
κός · Αὐρηλί[ί]α [Λου]-
κίου ἀδελφ[ή] ^{vac}
8 κέ Ἰού(λιος) Αὐρήλι(ος)
β[ετρ]ανός
[ἀ]νέστη[σαν]
[e.g. μνήμης χάριν ἢ ἔνεκεν].*

Ἄν καί θά περίμενε κανεῖς τό ὄνομα τοῦ νεκροῦ νά ἐκφέρεται σέ δοτική, δέν

12. Παρά τή μεγάλη φθορά πού ἔχει ὑποστῆ ὁ βωμός στό πάνω μέρος του, συγκεκριμένα τμήματά του, ὅπως λ.χ. ἡ ἐγγεγραμμένη ἀετωματική του ἐπίστεψη, ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἀνήκει στόν τύπο τῶν λεγομένων μακεδονικῶν βωμῶν πού συναντοῦμε σέ μεγάλο ἀριθμό στή Θεσσαλονίκη καί τή Βέροια, βλ. σχετικά Π. Ἀδάμ - Βελένη, *Μακεδονικοί βωμοί. Τιμητικοί καί ταφικοί βωμοί στή Θεσσαλονίκη καί τή Βέροια*, ἀδημ. διδ. Διατρ. Θεσσαλονίκη 1996.

13. Μέ βάση τό ὄνομα γένους Αὐρήλιος, τό σχῆμα τῶν γραμμάτων (ὅπως λ.χ. τοῦ ἔψιλον, τοῦ σῖγμα καί τοῦ ὠμέγα) ἀλλά καί τή γενική ἐντύπωση τῆς γραφῆς. Πρωϊμότερη χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στά τέλη τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ. μέ μόνο κριτήριο τήν παρουσία τοῦ ὀνόματος γένους Αὐρήλιος (βλ. σχετικά Th. Rizakis, *ὁ. π.*, 19 σημ. 28) δέν θά συμφωνοῦσε μέ τό παλαιογραφικό κριτήριο.

μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ὅτι ὁ βωμός εἶναι ταφικός, πρῶτα - πρῶτα λόγω τῆς μαρτυρούμενης γιὰ πρώτη φορά στή Μακεδονία, γνωστῆς ὁμως ἀπό ἐπιγραφές ἄλλων περιοχῶν μετοχῆς *μεταλλακός* (= *μετηλλαχώς*), ἡ ὁποία δηλώνει τόν νεκρό ¹⁴. Τόν ταφικό χαρακτήρα τοῦ βωμοῦ ἐπιβεβαιώνει καί ὁ ὀρθογώνιος τόρμος πού ὑπάρχει στήν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιθήματος του ὁ ὁποῖος πρέπει νά χρησιμοποιοῦνταν ὡς κάλπη (τεφροδόχος), ὅπως δηλ. συμβαίνει μέ ἄλλους βωμούς πού μᾶς ἔχουν σωθεῖ ἀπό ἄλλες πόλεις τῆς ἐπαρχίας, κυρίως τή Θεσσαλονίκη καί τή Βέροια ¹⁵. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός ὅτι τό μνημεῖο δέν ἔχει σωθεῖ ἀκέραιο στό κάτω τμήμα του ἐπιτρέπουν *exempli gratia* τή συμπλήρωση *μνήμης χάριν ἧ ἔνεκεν* πού προτείνουμε γιὰ τό τέλος τοῦ κειμένου ¹⁶. Δέν ἀποκλείονται ὁμως καί ἄλλες συμπληρώσεις, ὅπως λ.χ. *ἐκ τῶν ἐκείνου*, ὁποῖα θά σήμαινε ὅτι τά πρόσωπα πού ἔστησαν (ἀνέστησαν) τό βωμό, ἡ ἀδελφή του Αὐρηλία καί κάποιος Ἰούλ(ιος) Αὐρήλ(ιος) ἐπίσης βετεράνος ¹⁷, ἦσαν οἱ ἐκτελεστές τῆς διαθήκης τοῦ νεκροῦ Αὐρηλίου Λουκίου. Ὁ τελευταῖος

14. Ἡ μετοχή χρησιμοποιεῖται λ.χ. στά ψήφισματα ἀπό τήν Ἀφροδισιάδα *MAMA VIII* 408 στ. 12 (*δεδοχθαι τῆβουλη καί τῶ δήμῳ τετειμησθαι καί μετηλλακχότα Ἀντώνιον Λυσίμαχον*), τά Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας *IG V 2*, 517 (τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.) στ. 19 (*ὅπως ὁ τε μετηλλαχώς κατ' ἄξιαν πεποιημένος φαίνηται*) καί τήν Ἐπίδαυρο *IG V 2* 1, 86 (τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.) στ. 27 (*στεφανῶσαι δέ τόν μεταλλακχότα χρυσῶι στεφάνῳ*).

15. Γιά παραδείγματα ἀπό τή Θεσσαλονίκη καί τή Βέροια βλ. Π. Ἀδάμ - Βελένη, ὁ. π., 30 - 31. Ὁ τόρμος εἶναι ἀρκετά βαθύς γιὰ νά ὑποθέσουμε ὅτι στήριζε πρόσθετη κάλπη, ὅπως λ.χ. συμβαίνει μέ τόν βωμό πού δημοσίευσε ἡ Ἐ. Τρακοσοπούλου - Σαλακίδου, "Ἀπό τήν Κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης τῶν Αὐτοκρατορικῶν Χρόνων", *Ἀρχαία Μακεδονία V 3*, Θεσσαλονίκη 1993 1545- 6 ὅπου ἡ βάθυνση εἶναι μόλις 0, 06 μ. καί ὑπάρχει ἠχηρό ἀλλάκι μολυβδοχόησης, πρβλ. Π. Ἀδάμ - Βελένη, ὁ. π. 30.

16. Βλ. π.χ. τούς βωμούς (τοῦ 2ου ἢ 3ου αἰ. μ.Χ.) ἀπό τή Θεσσαλονίκη *IG X 2* 1, 821 (*Γ. Κασσίῳ Φιλίτῳ Γ. Κάσσιος Νειλᾶς καί οἱ περὶ τόν Ἥρωα ἀνέστησαν μνήμης ἔνεκεν*) καί 816 (*[[ἀνέστ]ῆσαν[μνήμης] χάριν*). Ἡ ἔκφραση ἀνέστησαν μνήμης χάριν παραδίδεται καί σέ ἐπιτύμβιες στήλες βλ. λ.χ. τή στήλη (τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.) ἀπό τήν Πελαγονία *IG X 2* 2, 202 (*Σωσίμῳ κλπ. τά τέκνα ἀνέστησαν μνήμης χάριν*).

17. Γιά παραδείγματα τῆς συντομογράφησης Ἰού(λιος) βλ τήν ἐπιγραφή τῆς Περγάμου *InPergamon (AnP VIII 2)* 374 (ἐποχή Ἀδριανοῦ) ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Α. Ἰού(λιος) Ἰπποκράτης Οὐλπιανός ὕμνωδός καί τήν ἐπιγραφή τῆς Ἐφέσου *InEphesos (IK 16)* 2126 (2ου - 3ου αἰ. μ.Χ.) ὅπου ἐμφανίζεται κάποιος Ἰού(λιος) Διονύσιος *νομικός*. "Ὅσον ἀφορᾷ τό ὄνομα Αὐρηλῖος ὁ χαρακτῆς ὑποχρεώθηκε νά τό συντομογραφήσει μᾶλλον ἐξαιτίας τῆς ὑψῆς τῆς πέτρας στό σημεῖο αὐτό (βλ καί προηγούμενο στίχο). Ἄν εἶχε γράψει τό ὄνομα πλῆρες, τό σπάσιμο τῆς πέτρας εἶναι τέτοιο, πού θά εἶχε σωθεῖ τό πάνω τμήμα τῶν κεραιῶν τῶν γραμμάτων. Ἡ σχέση τοῦ Αὐρηλίου Ἰουλίου μέ τόν νεκρό Λούκιο δέν εἶναι σαφής, θά μπορούσε ὁμως νά εἶναι κάποιος συνάδελφός του ἢ συγγενῆς του, π.χ. γαμπρός του.

ὕπῆρξε βετεράνος (βετρανός)¹⁸ τῆς πρώτης λεγεῶνος Μινερβίας (λεγιῶνος *πρώτης Μηνέρβας* / *Legio I Minervia*)¹⁹, εἶναι δηλ. ὁ δεύτερος μακεδονικῆς καταγωγῆς στρατιώτης τῆς λεγεῶνος αὐτῆς πού γνωρίζουμε. Ἡ ἄλλη γνωστή περίπτωση εἶναι ἐκεῖνη κάποιου Caius Domitius Bellicus ὁ ὁποῖος, ὅπως μᾶς πληροφοροῦρε ἡ λατινικὴ ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὸ χωριὸ Vitoliste (Πελαγονία, τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.) πού φρόντισαν νά στηθεῖ στό τάφο του *ex testamento* συγγενεῖς του, ὕπῆρξε *veteranus leg(ionis) I Minerviae*²⁰. Ἡ γλώσσα σύνταξης τῆς νέας ἐπιγραφῆς καί ἡ παρουσία τῆς ἀδελφῆς του σέ αὐτήν ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι καταγόταν ἀπὸ ἐλληνόφωνη περιοχὴ μᾶλλον ἀπὸ κάποιο χωριὸ ἢ πόλη πού βρισκόταν στήν εὐρύτερη περιοχὴ. Δυστυχῶς οἱ γνώσεις μας γιά τήν ἱστορικὴ τοπογραφία τῆς ἐπαρχίας τῆς Παιονίας εἶναι περιορισμένες, εἰδικά δέ γιά τήν περιοχὴ τοῦ Σκρᾶ ἀνύπαρκτες²¹. Ὅσον ἀφορᾷ τῇ σταδιοδρομίᾳ τοῦ Αὐρηλίου Λουκίου εἶναι ἄγνωστο ποῦ καί πότε στρατολογήθηκε. Μία πιθανότητα θά ἦταν τοῦτο νά συνέβη στήν ἔδρα τῆς λεγεῶνος στή Βόννη (*Germania Inferior*). Μιά ἄλλη πιθανότητα θά ἦταν νά στρατεύτηκε στή Μακεδονία ἢ τῇ γειτονικῇ Θράκῃ, ὅπως ὑποθέτουν ὅτι συνέβη λ.χ. μέ δύο θρακικῆς καταγωγῆς στρατιῶτες τῆς λε-

18. Γιά τὴ μεταγραφή *βετρανός* τῆς λατινικῆς λέξης *veteranus* βλ. Th. Eckinger, *Die Orthographie lateinischer Wörter in griechischen Inschriften*, München 1892, 85 καί H. J. Mason, *Greek Terms in Roman Institutions: A Lexicon and Analysis (American Studies in Papyrology 13)*, Toronto 1973, 5, 6 καί 72. Γιά παραδείγματα ἀπὸ τὴ Μακεδονία βλ. *IG X 2. 2*, 266 (Nebregono Πελαγονία, 3ος αἰ. μ.Χ. μᾶλλον μετὰ τὸ 212 μ.Χ., *Αὐρηλία Κασσία Οὐάλητι βετρανῶ τῶ ἀνδρῶ*) καί ἀπὸ ἄλλες περιοχές, βλ. π.χ. *IG Bulg II 590* (Municipium Montanensium, μέσα 2ου αἰ. μ.Χ., Φλάβιος Βάσσου *βετρανός*) καί *III 1834* (Ἀνδριανούπολη, 3ος αἰ. μ.Χ. μᾶλλον μετὰ τὸ 212 μ.Χ., Αὐρηλῖος Διόδωρος *βετρανός*).

19. Τὸ ὄνομα τῆς λεγεῶνος *Legio I Minervia* ὀρθογραφεῖται στὰ ἐλληνικά μέ διαφόρους τρόπους, ὅπως *Μινερουία* (βλ. *CIL III 186* Ἄραδος Συρία, δίγλωσση ἐπιγραφή), *Μεινέρβα* (βλ. M. H. Sayar, *Perinthos - Herakleia und Umgebung [Veröffentlichungen der kleinasiatischen Kommission 9]*, Wien 1998 ἀρ. 80, Πέρινθος), *Μινέρβα* (βλ. *ILS 8849* Νικόπολη Ἡπείρου). Ἡ γραφή *Μηνέρβα* παραδίδεται, ὅσο γνωρίζω, ἐδῶ γιά πρώτη φορά. Γιά τὴν ἱστορία τῆς *Legio I Minervia* βλ. E. Ritterling, *RE XIII 2* (1925) 1420 - 1434.

20. Βλ. A. Keramitciev, *MacActaArch. 4* (1978) 115 - 7 (= *IGX 22*, 163), πρβλ. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l' époque romaine (BCH Suppl. 16)*, Athènes 1988 290 σημ. 65.

21. Στόν ἐποπτικὸ χάρτη μέ τίς ἀρχαιότητες τῆς ἐπαρχίας Παιονίας πού δημοσιεύει ἡ Θ. Σαββοπούλου, *Ἀρχαιολογικὴ περιήγηση στό Νομὸ Κιλκίς. Ἀπὸ τὰ προϊστορικά μέχρι τὰ παλαιохριστιανικά χρόνια*, Κιλκίς 1998 121 σημειώνεται ὅτι στό χωριὸ Σκρᾶ ἔχει βρεθεῖ (ἀδημοσίευτη ἀκόμη) ἐπιφανειακὴ κεραμικὴ τῶν κλασικῶν χρόνων καί ἔχουν ἐντοπισθεῖ (ἐπίσης ἀδημοσίευτες) ἐνδείξεις γιά τὴν ὑπαρξὴ νεκροταφείου, ἀκαθόριστος ὡστόσο ἐποχῆς. Στὴν γνωστὴ μονογραφία τῆς F. Papazoglou, *ὁ. π.*, δέν ἀναφέρονται ἀρχαιότητες ἀπὸ τὸ χωριὸ αὐτό.

γεῶνος πού ὑπηρετήσαν σέ κάποια διερχόμενη ἀπό τή Θράκη vexillatio τῆς ἣ ὁποία συμμετείχε στόν πόλεμο τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου ἐναντίον τῶν Περσῶν²², χωρίς νά ἀποκλείονται ὁμως καί ἄλλες ἐκστρατείες στήν Ἀνατολή στίς ὁποῖες πῆραν μέρος μονάδες τῆς λεγεῶνος κατά τά τέλη τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ., ὅπως λ.χ. ἡ δευτέρα Παρθική²³. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ὀνομαστικοῦ ἢ χρήση τοῦ προωνυμίου Λούκιος σέ θέση ἐπωνυμίου, πού παρατηρεῖται στό ὄνομα τοῦ νεκροῦ (Αὐρηλῖος Λούκιος), καί τοῦ ὀνόματος γένους Αὐρηλῖος σέ θέση ἐπωνυμίου πού διαπιστώνεται στό ὄνομα τοῦ δευτέρου ἀναθέτη (Ιούλιος Αὐρηλῖος) τεκμηριώνεται καί ἀπό τό ὀνομαστικό ἄλλων περιοχῶν τήν ἐποχή αὐτή²⁴. Ἄξια προσοχῆς τέλος ἀπό γραμματική ἄποψη εἶναι ἡ χρήση τοῦ ψιλοῦ συμφώνου κάππα ἀντί τοῦ δασέως χει καί ἡ παράλειψη τῆς χρονικῆς αὔξησης πού παρατηροῦμε στή μετοχή μεταλλακῶς, φαινόμενα γνωστά καί ἀπό ἄλλες ἐπιγραφές τόσο τῆς Μακεδονίας ὅσο καί ἄλλων ἐλληνόφωνων ἐπαρχιῶν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας²⁵.

3. Καύκασος ὁ πρὶν Στρατηγός : ἕνας μονομάχος ἀπό τοὺς Στόβους.

Πρὶν τρία περίπου χρόνια στόν τόμο *Poikila Epigraphica*²⁶ δημοσιεύθηκε μία ἐνδιαφέρουσα ἐπιτύμβια ἐπιγραφή (τοῦ β' μισοῦ τοῦ 3 ου αἰ. μ.Χ.) τό κείμενο τῆς ὁποίας ἔχει ὡς ἑξῆς :

22. Πρόκειται γιά τοὺς ἀναφερόμενους στίς ἐπιγραφές *CIL* XIII 1856 (Prov. Lugdunensis) καί 8067 (Germania Inferior) στρατιῶτες γιά τοὺς ὁποίους δηλώνεται ὅτι κατάγονταν ἀπό τή Φιλιππούπολη καί τή Θράκη (χωρίς περαιτέρω γεωγραφικό προσδιορισμό) ἀντίστοιχα. Τήν ὑπόθεση γιά τόν τόπο στρατολόγησή τους ἐκφράζει ὁ E. Ritterling, *ὁ. π.*, 1429.

23. Γιά τή διέλευση vexillationes τῶν τεσσάρων γερμανικῶν λεγεῶνων (συμπεριλαμβανομένης καί τῆς πρώτης Μινεβρίας) ἀπό περιοχές τῆς Θράκης βλ. λ.χ. M. M. Leglay, "Inscriptions de Lambèse sur les deux premiers légats de la province de Numidie", *CRAI* 124 (1956) 294 κέξ. ἰδιαιτέρα 305 -6.

24. Βλ. π.χ. *IGX* 2, 2, 18 a (τοῦ 282 μ.Χ. Λυγκηστίδα) ὅπου ἀναφέρεται κάποια Ἰουνία Αὐρηλία καί N. Vulić, *Sopmenik* 71 (1931) 33 ἀρ. 66 (3ος αἰ. μ.Χ. μετὰ τό 212, περιοχή Titov Veles) ὅπου ἐμφανίζεται κάποιος Οὐιένιος Λούκιος.

25. Γιά τή χρήση τοῦ κάππα στή θέση τοῦ χει βλ. π.χ. *IGX* 2 1, 859 (3ος αἰ. μ.Χ., Θεσσαλονίκη) στ. 9 *μνήμης κάριν*, πρβλ. A. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine* (IV e s. a. C. - VII e s. p. C.), ἀδημ. διδ. Διατρ. Nancy 1990, 347· γιά τήν παράλειψη τῆς χρονικῆς αὔξησης βλ. τό παράδειγμα τῆς σημείωσης ἀρ. 15 (*μεταλλαχότα*).

26. E. Bouley - N. Proeva, "Un secunda rudis président d' un collège à Stobi en Macédoine romaine" στό συλλογικό ἔργο Cl. Brixhe (ἐκδ.), *Poikila Epigraphika* (Études d' Archéologie Classique IX), Nancy 1997, 81 - 7.

*Αὐρήλιος Σεβή-
 ρος σεκουνδα-
 ρούδης προστά-
 4 τῆς τοῦ κολληγί-
 ου Καυκάσω τῶ
 πρὶν στρατηγῶ ἐ-
 κ τοῦ κολληγίου
 8 καὶ τ[ῶ]ν ἑαυτοῦ
 μνείας χάριν. Χαί-
 ραιται.*

Οἱ ἐκδότριες τῆς ἐπιγραφῆς στό ἐμπεριστατωμένο ὑπόμνημά τους δίνουν ἰδιαίτερη βαρύτητα στίς σημαντικότερες πτυχές τῆς ἐπιγραφῆς πού εἶναι : α) ἡ σύνθεση τοῦ συλλόγου καὶ β) ἡ σημασία τῆς λέξης στρατηγός ἡ ὁποία συνοδεύει τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ.

Ἐναφερόμενες στή σύνθεση τοῦ συλλόγου, ἀφοῦ παρατηροῦν καταρχὴν ὅτι στή νέα ἐπιγραφή δέν προσδιορίζεται ἡ φύση του, τὸν παραλληλίζουν μὲ ἓνα σύλλογο (;) ἐπιτύμβιας στήλης τῆς Βέροιας. Στή στήλη αὐτῆ πού στήθηκε στό τάφο κάποιου διαιτητῆ μονομαχικῶν ἀγώνων (σουμμαρούδη) Πόπλιου ἐμφανίζονται δέκα τέσσερα πρόσωπα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δηλώνεται τὸ ἐπαγγελματικὸ μόνον τῶν τεσσάρων, ἥτοι ἐνός *σουμμαρούδου*, ἐνός *σεκουνδαρούδου*, ἐνός *πραίκονος* καὶ ἐνός *σαλπιστοῦ*, ἐνῶ γιὰ τὸ ἐπάγγελμα τῶν ἄλλων δέκα ἡ στήλη δέν δίνει καμία πληροφορία. Οἱ ἐκδότριες δέχονται ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸ βοηθητικὸ προσωπικὸ μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς ἢ / καὶ τῶν ἀγώνων πού γίνονταν στή Βέροια (*ministri ludorum*), ἀλλὰ ὄχι γιὰ μονομάχους²⁷. Μὲ βάση τὴν παρατήρηση αὐτῆ καὶ υἱοθετώντας τὴν ἄποψη τοῦ G. Ville ὅτι τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ σουμμαρούδη καὶ τοῦ σεκουνδαρούδη δέν ἀσκοῦνταν ἀπὸ ἀπελευθερωθέντες μονομάχους²⁸, ὀδηγοῦνται τελικὰ στὴν ἐρμηνεία ὅτι ὁ νέος σύλλογος τῶν Στόβων ἦταν

27. *EKMI 383* (τοῦ β' τετάρτου τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.), πρβλ. E. Bouley - N. Proeva *δ. π.*, 84. Ὁ ὅρος *ministri ludorum* εἶναι κάπως παραπλανητικὸς, ἐφόσον ἀπὸ τὴν πρόταση τὴν ὁποία κάνουν σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ τῆς νέας στήλης (ἐκπαιδευτὴς μονομάχων) προκύπτει ὅτι μὲ αὐτὸν ἐννοοῦν ὄχι μόνον τὸ βοηθητικὸ προσωπικὸ τῶν ἀγώνων (βλ. G. Ville, *La Gladiature en Occident des origines à la mort de Domitien*, Paris 1981, 366 κέξ. [les auxiliaires de munus]) ἀλλὰ καὶ διάφορους παράγοντες μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς (βλ. G. Ville, *δ. π.*, 303 κέξ. [les auxiliaires de ludus]).

28. Βλ. G. Ville, *δ. π.*, 370· γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη βλ. παρακάτω σημείωση 31.

ταφικός καί ὅτι συγκροτοῦνταν, ὅπως καί ἐκεῖνος τῆς Βέροιας, ἀπό *ministri* μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς ἢ / καί τῶν ἀγώνων πού διεξάγονταν στήν πόλη, ὄχι ὁμως ἀπό μονομάχους (ἐν ενεργείᾳ ἢ ἀπελευθερωθέντες)²⁹. Ἀνεξάρτητα ἀπό ἐπιμέρους παρατηρήσεις πού θά μποροῦσε νά διατυπώσει κανεῖς στήν παραπάνω ἐρμηνεία, ὅπως λ.χ. γιά τό κατά πόσο στή στήλη τῆς Βέροιας ἔχουμε νά κά-
 νουμε μέ σύλλογο³⁰ ἢ σχετικά μέ τήν ἄποψη ὅτι οἱ συμμαρουδίηδες καί οἱ σε-
 κονταροῦδίηδες δέν ἦσαν ἀπελευθερωθέντες μονομάχοι³¹, ἔκπληξη προκαλεῖ ἡ
 κατηγορηματικότητα μέ τήν ὁποία ἀποκλείεται τό ἐνδεχόμενο συμμετοχῆς μο-
 νομάχων σέ ἓνα τέτοιο σύλλογο. Εἶναι βέβαια γεγονός ὅτι στή Δύση μαρτυ-
 ροῦνται ἐπιγραφικά σύλλογοι ἀνθρώπων τῆς ἀρένας μέ ἀμιγῆ σύνθεση ὅπως
 ἓνα *collegium harenariorum* καί ἓνα *κολλήγιον συμμαρουδίων* στήν Ρώμη³², κα-
 θῶς ἐπίσης ἓνας σύλλογος κυνηγῶν / θηριομάχων (*collegium venatorum*) σέ ἐπι-
 γραφή τῆς πόλης *Dea* (νότια Γαλατία)³³. Ἐντούτοις θά ἦταν περιεργο νά ἀπο-
 κλείαμε ἐξαρχῆς τό ἐνδεχόμενο ὅτι οἱ μονομάχοι - μέσα στό κλειστό, οἰονεῖ
 στρατιωτικό περιβάλλον τῶν σχολῶν ὅπου ζοῦσαν- συγχρωτίζονταν μέ κάποι-

29. E. Bouley N. Proeva, *ὁ. π.*, 84 ... la collége mentionné dans l' inscription de Stobi devait sans doute réunir plusieurs métiers appartenant au monde des arènes, comme on peut lire sur la stèle de Beroia.

30. Ἡ πρώτη ἐκδότρια τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Βέροιας Β. Ἀλλαμανῆ - Σουρῆ, "Μονομαχι-
 κά μνημεῖα στό Μουσεῖο τῆς Βέροιας", *Ἀμνητός Τιμητικός τόμος γιά τόν καθ. Μ. Ἀνδρό-
 νικο*, Θεσσαλονίκη 1986, 44 - 45 (ἀκολουθοῦμενη ἀπό τοὺς συντάκτες τοῦ corpus) ὑποθέ-
 τει μέ τήν ἐπιβαλλόμενη ἐπιφύλαξη λόγω τῆς μοναδικότητος τοῦ μνημείου ὅτι τά ἀναφε-
 ρόμενα στή στήλη πρόσωπα ἦσαν τά μέλη μιᾶς *φαμίλιας* μονομάχων. "Ὅτι πράγματι *φα-
 μίλια* μονομάχων ἀνελάμβαναν ἐνίοτε τά ἔξοδα τῆς ταφῆς τῶν μελῶν τους προκύπτει
 λ.χ. ἀπό τήν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή *SEG* 44 (1944) 611 (Στρώμη, τέλη 2ου / ἀρχές 3ου αἰ.
 μ.Χ.) ὅπου διαβάζουμε *Ἡ φαμίλια παρ' ἐαυτῆς Ἰακίνθω ρητταρίω μνήμης χάριν*. Πρὸς
 τήν ἐρμηνεία τοῦ συλλόγου (σχετικά μέ τή στήλη τῆς Βέροιας) κλείνει ἡ C. Roueché,
Performers and partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman Periods (*JRS*
 Monographs 6), London 1993, 74, ἡ ὁποία ὁμως δέχεται ὅτι πρόκειται γιά μονομάχους
 (group of gladiators).

31. Τήν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιά ἀπελευθερωθέντες μονομάχους ἔχει διατυπώσει ἐπα-
 νελημμένα ὁ L. Robert μέ βάση τό γεγονός ὅτι φέρουν τή χαρακτηριστικό γιά ἀπελευθε-
 ρωθέντες μονομάχους ράβδο (*rudis*), βλ. λ.χ. L. Robert, *Les Gladiateurs dans l' Orient grec*,
 Paris 1940 (Amsterdam 1970) 263 καί "Une vision de Perpétue martyre à Carhage en 203",
CRAI 1982 262.

32. Βλ. *ILS* 7559 [*colleg(ium) harenariorum Romae*] καί L. Robert, *ὁ. π.* ἀρ. 90 (= E. Bosch,
Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum, Ankara 1967, ἀρ. 149) στ. 5
 (*κολλήγιον ἐν Ρώμῃ τῶν συμμαρουδίων*).

33. Βλ. *ILS* 5148 [*colleg(ium) venator(um) Deensium*]: βλ. ἀκόμη τόν σύλλογο τῶν κυ-
 νηγῶν ἀπό τά Μύλασα L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 175 καί σ. 330.

ους από τούς *ministri* τῆς σχολῆς ὅπου ἐκπαιδεύονταν ἢ / καί τῶν ἀγώνων πού ἔδιναν (ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν αὐτοί ἦσαν δοῦλοι, ἀπελευθεροί ἢ ἐλεύθεροί) συγκροτώντας μαζί τους συλλόγους: τῆ δυνατότητα αὐτή ἐπιβεβαιώνει μέ τόν πιό σαφῆ τρόπο ἡ σύνθεση τοῦ καλύτερα γνωστοῦ σωζόμενου συλλόγου αὐτοκρατορικῶν μονομάχων τοῦ *Magnus ludus* τῆς Ρώμης (*collegium Silvani*) ὅπου μεταξύ τῶν μελῶν του ἀναφέρονται λ.χ. ἕνας *unctor*, ἕνας *cryptarius*, ἕνας *manicarius* ἕνας *raegniarius* καί ἀρκετά πρόσωπα (ἀπελευθεροί ἢ δοῦλοι) - προφανῶς ἄλλοι *ministri* τῆς σχολῆς ἢ / καί τῶν ἀγώνων- πού ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τούς μονομάχους μόνο μέ τόν ὄρο *paganus*³⁴. Κατά συνέπεια κάτι παρόμοιο, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, θά μπορούσε νά συμβαίνει καί μέ τόν νέο σύλλογο τῶν Στόβων³⁵. Τήν ἀποψη αὐτή ἐνισχύει, κατά τή γνώμη μου, τό ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ, τό ὁποῖο οἱ δύο ἐκδότριες θεωροῦν ὅτι δηλώνεται μέ τή λέξη *στρατηγός*.

Σέ ὅ, τι ἀφορᾷ τή σημασία τῆς λέξης αὐτῆς, ἀφοῦ ἀποκλείουν δικαιολογημένα τήν ἐκδοχή ὅτι πρόκειται γιά ἀξίωμα τῆς πόλης³⁶ ὑποθέτουν ὅτι ἰσοδυναμεῖ μέ τόν λατινικό ὄρο *doctor*, ὁ ὁποῖος σημαίνει, ὅπως εἶναι γνωστό, τόν ἐκπαιδευτή τῶν διαφόρων εἰδῶν μονομάχων, πρᾶγμα πού - πάντα κατά τίς ἴδιες- ἀφενός δικαιολογεῖ τή συμμετοχή του στόν σύλλογο, μέ τόν τρόπο πού τόν ὀρίζουν (βλ. παραπάνω), καί ἀφετέρου συνεπάγεται ὅτι ὁ Καύκασος ἐργαζόταν σέ μία δημόσια σχολή μονομάχων (*ludus*) τῶν Στόβων. Τήν ὑπόθεσή τους αὐτή στηρίζουν σέ ἕνα μόνο χωρίο τοῦ Ψευδοαριστοτέλειου ἔργου *Περὶ Κόσμου* ὅπου ἀναφέρονται *στρατηγοὶ πολέμων καὶ κυνηγεσίων*³⁷. Στό χωρίο αὐτό ὡστόσο ὁ ὄρος ἀφορᾷ τούς στρατηγούς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ καί τούς ἐπιμελητές τῶν βασιλικῶν κυνηγιῶν καί ὄχι κάποιους ἐκπαιδευτές, μέ ἀποτέλεσμα ἡ προτεινόμενη ἐρμηνεῖα νά μένει ἀτεκμηρίωτη. Ἡ ὑποτιθέμενη ἀντιστοιχία με-

34. Βλ. *CIL* VI 631, 632 (τοῦ 177 μ.Χ.) = *ILS* 5084, πρβλ. G. Ville, *ὁ. π.*, 304 σημ. 184 καί 305 σημ. 188.

35. Τό πρᾶγμα θά ἦταν βέβαιο ἄν δεχόμασταν ὅτι σέ ὀρισμένες περιπτώσεις φασίλια συγκροτοῦσαν συλλόγους, ἐφόσον γνωρίζουμε ὅτι αὐτές μπορούσαν νά ἔχουν τούς δικούς τους *ministri* συμπεριλαμβανομένων καί τῶν διαιτητῶν.

36. E. Bouley - N. Proeva, *ὁ. π.*, 85 - 6.

37. Βλ. 398 a 20 κέξ. *ἔξω δέ τούτων ἄνδρες οἱ πρῶτοι καὶ δοκιμώτατοι διεκεκόσμητο, οἱ μὲν ἀμφ' αὐτὸν τὸν βασιλέα δορυφόροι τε καὶ θεράποντες, οἱ δέ ἐκάστου περιβόλου φύλακες, πυλωροὶ τε καὶ ὠτακουσταὶ λεγόμενοι ... ἄλλοι καθειστήκασαν προσόδων ταμίαι καὶ στρατηγοὶ πολέμων καὶ κυνηγεσίων δώρων τε ἀποδεκτῆρες τῶν τε λοιπῶν ἔργων ἕκαστοι κατὰ τὰς χρεῖας ἐπιμεληταί.* Ἡ τελευταία λέξη τοῦ κειμένου δείχνει σαφῶς ὅτι οἱ στρατηγοὶ κυνηγεσίων ἦσαν ἐπιμεληταὶ καί ὄχι ἐκπαιδευταί.

ταξύ τῶν ὄρων *doctor* καί στρατηγός δέν ἐπιβεβαιώνεται ἐξάλλου οὔτε ἀπό τά λατινικά γλωσσάρια ὅπου μεταξύ τῶν ἑλληνικῶν ἰσοδυνάμων τοῦ ὄρου *doctor* δέν θησαυρίζεται ἡ λέξη³⁸. Τήν ἐκδοχή ἢ ἔκφραση τῶ *πριν* στρατηγῶ νά ἀναφέρεται σέ κάποιο ἐπαγγελματικό ὄνομα (κατηγορία ὄπλου / *armatura*) τοῦ νεκροῦ καθιστᾷ ἐπίσης ἀπίθανη ἢ παρατήρηση ὅτι στίς πάμπολλες ἐπιτύμβιες στήλες μονομάχων πού διαθέτουμε ἢ κατηγορία ὄπλου στήν ὁποία ἀνῆκαν δέν συνοδεύεται ποτέ ἀπό τό ἐπίρρημα *πριν*, οὔτε ἄλλωστε κάτι τέτοιο θά ἦταν λογικό.

Πιθανότερη κατά τήν ἄποψή μου εἶναι μία ἀπλούστερη ἐρμηνεία τῆς λέξης στρατηγός πού προκύπτει, ἂν διαφοροποιήσουμε ἐλαφρῶς τήν ἀνάγνωση τοῦ χωρίου. Ἄν δηλ. ἀναγνώσουμε :

*Καυκάσω τῶ
πριν Στρατηγῶ ..*

τότε ἡ λέξη θά εἶναι ἓνα ἀπό τά δύο ὀνόματα τοῦ νεκροῦ. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ νεκρός θά ἦταν μονομάχος καί τό ὄνομα Στρατηγός θά ἦταν αὐτό πού εἶχε *πριν* πάρει τό ἐπαγγελματικό ψευδώνυμο Καύκασος. Πραγματικά, γνωρίζουμε ἐπιγραφικά παραδείγματα πού δείχνουν ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ ὀνοματικοῦ τύπου ὁ *A* ὁ *πριν B* ἦταν ἀποκλειστικά μονομάχοι πού δήλωναν μέ τόν τρόπο αὐτό τό ἐπαγγελματικό τους ψευδώνυμο (*A*) καί τό ὄνομα πού εἶχαν *πριν* μποῦν στό ἐπάγγελμα³⁹. Τοῦτο συμβαίνει λ.χ. σέ δύο στήλες πού βρέθηκαν στό ἀμφιθέατρο τῆς Πτολεμαίδος (Κυρναϊκή) ὅπου ἐμφανίζονται κάποιοι Θράκας πού ὀνομάζονται Ἐρμῆς ὁ *πριν Φίλων* καί κάποιοι Σαμνίτης πού ἀναφέρεται ὡς Ἴππομέδων ὁ *πριν Καρποφόρο(ς)*⁴⁰. Στήν ἴδια τή Μακεδονία ὁ τύπος μαρτυρεῖται σέ ἐπιτύμβια στήλη ἀπό τή Βέροια ὅπου ἓνας ρητιάριος ἀναφέρεται ὡς *Φλαμ-*

38. Στό σύνταγμα τοῦ G. Coetz, *Corpus Glossariorum Latinorum*, Leipzig 1888 κέξ. θησαυρίζονται ἀντίθετα ὡς ἰσοδύναμα οἱ λέξεις *διδάσκαλος* (βλ. π.χ II 54, 34 καί III 446, 37), *παιδευτής* (II 392, 9), *καθηγητής* (III 496, 63), *ἐπιστάτης* (III 352, 6), πρβλ. τελευταῖα M. Carter, "A Doctor Secutorum and the Retiarius Draukos from Corinth", *ZPE* 126 (1999) 264 - 5 μέ ἀφορμή μία νέα ἐπιγραφή ἀπό τήν Κόρινθο γιά κάποιο ἐπιστάτην σεκ[ο]υ[τόρων]. Ὁ τελευταῖος (ὁ π. 264 σημ. 18) περιορίζεται νά παρατηρήσει σέ σχέση μέ τήν σχολιαζόμενη ἐδῶ ἐπιγραφή ὅτι οἱ ἐκδότριες δέν προσκομίζουν κανένα ἐπιγραφικό παράλληλο, προκειμένου νά τεκμηριώσουν τήν ὑπόθεση ὅτι *στρατηγός* = *doctor*. Τό λεξικό τοῦ M. G. Mosci Sassi, *Il linguaggio gladiatorio*, Roma 1992 δέν μοῦ ἦταν προσιτό.

39. Βλ. L. Robert, *ὁ π.*, 297 κέξ.

40. Βλ. L. Robert, *ὁ π.*, ἀρ. 67 καί 68 ἀντίστοιχα.

μεάτης ὁ τὸ πρὶν Ζώσιμος⁴¹. Τὴν προτεινόμενη ἐδῶ ἐρμηνεία ὑποστηρίζει ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα Στρατηγός ἦταν ἐν χρήσει ὡς ἀνθρωπωνύμιο σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς Ἀρχαιότητος, ὅπως ἐπιβεβαιώνει ἰκανὸς ἀριθμὸς ἐπιγραφικῶν παραδειγμάτων ἀπὸ πολλῆς περιοχῆς⁴².

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐπαγγελματικὸ ὄνομα Καύκασος πού μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ μεταξὺ μονομάχων, οἱ δύο ἐκδότριες πιστεύουν ὅτι θὰ πρέπει νὰ συνδεθεῖ μέ τὸ ὄνομα γνωστῆς θέσης τῆς Χίου πού φέρει τὸ ὄνομα Καύκασα⁴³. Ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ὡστόσο ἐλάχιστα πειστικὴ. Κρίνοντας ἀπὸ τὰ ἐπαγγελματικὰ ψευδώνυμα μονομάχων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐντοπίζουμε ὀνόματα βουνῶν, ὅπως λ.χ. τὸ ὄνομα Ὀλυμπος⁴⁴, προτιμότερο εἶναι νὰ συνδέσουμε τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ μέ τὴ γνωστὴ ὁμώνυμη ὄροσειρὰ Καύκασος⁴⁵.

Στὴν ἐρμηνεία πού προτείναμε παραπάνω θὰ μπορούσε βέβαια νὰ διατυπώσει κανεὶς τὴν ἀντίρρηση ὅτι μέ τὸν τρόπο αὐτὸ δὲν δηλώνεται τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ καὶ εἰδικότερα τὸ ὄπλο του. Μιά τέτοια ἀντίρρηση δὲν θὰ ἦταν

41. Βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 16. Γιὰ ἄλλα ἐπιγραφικὰ παραδείγματα ὅπου τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ μονομάχου δηλώνεται μέ τὸ ἐπίρρημα πρὶν βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 260 στ. 9 ἀπὸ τὴν Πέργαμο ὅπου λέγεται *Οὔνομά μοι Χρηστίνος τὸ πρὶν* καὶ τὴ στήλη ἀπὸ τὴ Λάρισα (β' μισὸ τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.) Ἀπ. Κοντογιάννη, "Ἐπιτύμβιο γιὰ ἓνα μονομάχο", *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1981 (= *SEG* 32, 1982, 605) 38 στ. 5-6 *οὔνομα [πρὶν Α;] ἀγένης* καὶ στ. 2 ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἐπαγγελματικὸ ὄνομα τοῦ μονομάχου Φοῖβος.

42. Τὸ ὄνομα Στρατηγός (Στραταγός) παραδίδεται σὲ ἐπιγραφές (τῆς ἑλληνιστικῆς ἢ αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς) τῆς Ἰμβρου, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κυρηναϊκῆς (βλ. *LGPNI*) τῆς Ἀττικῆς (βλ. *LGPNI*) καθὼς ἐπίσης καὶ σὲ ἐπιγραφές πόλεων τῆς Αἰτωλίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τὴν Ἀρκαδίᾳ (βλ. *LGPNI* III A). Ἐν χρήσει εἶναι ἀκόμη τὰ συγγενικά ὀνόματα Στράταρχος (στὴ Ρόδο, τὴ Λίνδο καὶ τὴν Τῆλο, βλ. *LGPNI*), Στρατηλάτας (στὴν Κάμυρο, βλ. *LGPNI*), Στρατήγιος (στὴν Ἀργολίδα, βλ. *LGPNI* III A), Στρατηγίς (στό Κίτιο τῆς Κύπρου, στὴν Ἐρέτρια καὶ στὴ Θάσο, βλ. *LGPNI*), Στρατηγικός (στὴν Ἀθήνα βλ. *LGPNI*).

43. E. Bouley N. Proeva, *ὁ. π.*, 85 πού παραπέμπουν στό *Bull. épigr.* 1950, 162 (ἐκεῖ παρουσιάζεται τὸ δημοσίευμα τοῦ Ν. Κοντολέοντος, "Inscriptions de Chios", *RPh* 1949, 5 - 16 σχετικὰ μέ ἀποσπάσματα ἐνὸς χρονικοῦ τοῦ 2 ου - 1 ου αἰ. π.Χ. ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρονται οἱ σύντροφοὶ τοῦ μυθικοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Χίου Οἰνοπίωνος καὶ ἀνάμεσά τους ὁ Καύκασος ἀπὸ τὸν ὁποῖο πῆρε τὸ ὄνομά της ἢ θέση Καύκασα). Γιὰ τὰ Καύκασα ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπιγραφικὴ τεκμηρίωση τῶν Robert στό *Bull. épigr.* ὁ. π. βλ. ἐπίσης Büchner, *RE* XI 1 (1921) στήλη 58.

44. Βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 56 ὅπου δηλώνεται ὅτι ὁ μονομάχος κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια Τρωάδα.

45. Τὸ ὄρος Καύκασος πού παραδίδει γιὰ τὴ Λυκία ἢ *Expositio totius mundi* ἐνδέχεται νὰ εἶναι λάθος βλ. Ruge, *RE* XI 1 (1921) λήμμα Καύκασος στήλ. 59 ἀρ. 2. Καύκασος ὀνομάζεται ἐπίσης δῆμος τῆς Καρθαίας στὴν Κέω Büchner, *RE* ὁ. π., ἀρ. 59.

ώστόσο δικαιολογημένη, ἐφόσον σέ μεγάλο μέρος τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν μονομάχων πού μᾶς σώζονται ἀπό τίς ἑλληνικές πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ταύτιση τοῦ ἐπαγγέλματος καί τοῦ ὄπλου γίνεται μέ τή βοήθεια μίας ἀνάγλυφης παράστασης πού ὑπῆρχε στό πάνω μέρος τῆς στήλης καί ὄχι μέσω τῆς ἐπιγραφῆς⁴⁶. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἀπώλεια τῶν ἀρχαιολογικῶν συμφραζομένων τοῦ τάφου δέν ἐπιτρέπει νά καθορίσουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά δηλωνόταν σέ αὐτόν τό ὄπλο τοῦ νεκροῦ, ἂν τελικά δεχθοῦμε ὅτι πράγματι συνέβαινε κάτι τέτοιο. Καί τοῦτο γιατί δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ τό ἐνδεχόμενο ὁ τάφος νά βρισκόταν σέ ἕνα ἰδιαίτερο νεκροταφεῖο τοῦ συλλόγου (πολύ περισσότερο ἢν τά μέλη του ἀνήκαν σέ δημόσια σχολή τῶν Στόβων), ὁπότε τοῦτο δέν θά ἦταν ἀπαραίτητο⁴⁷. Ὅπως καί ἂν ἔχει τό πρᾶγμα, τό γεγονός ὅτι ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου πού ἀνέλαβε ἕνα μέρος τῶν ἐξόδων τῆς ταφῆς ἦταν ἕνας σεκουνδαροῦδης, ἕνας ἄνθρωπος δηλ. τῆς ἀρένας, σέ συνδυασμό μέ τόν ὀνοματικό τύπο τοῦ νεκροῦ ὁ Α ὁ πρῖν Β πού οἱ φορεῖς του ἦταν ἀποκλειστικά μονομάχοι, δέν θά ἄφηνε, νομίζω, πολλά περιθώρια ἀμφιβολίας στους ἀναγνώστες τῆς ἐπιτύμβιας στήλης ὅτι ὁ Καύκασος ὁ πρῖν Στρατηγός ἄσκησε τό ἐπάγγελμα αὐτό, ὅπως προφανῶς καί ἄλλα μέλη τοῦ νέου συλλόγου τῶν Στόβων⁴⁸.

46. Στή Βέροια λ.χ. ἀπό τίς εἴκοσι πέντε ἐνεπίγραφες στήλες μονομάχων πού διαθέτουμε (βλ. παραπάνω τό ἄρθρο πού συνυπογράφω μέ τήν Λ. Στεφανῆ στόν παρόντα τόμο) μόνο στίς τρεῖς (*EKM I* 383, 388 καί ἡ ὑπ. ἀρ. I τῆς προαναφερθείσης ἐργασίας) ἀναφέρεται ρητά τό ἐπάγγελμα καί τό ὄπλο τοῦ νεκροῦ. Σύμφωνα τουλάχιστον μέ τήν περιγραφή τοῦ μνημείου πού δίνουν οἱ δύο ἐκδότριες στό πάνω μέρος τῆς ὑπό συζήτηση στήλης δέν φαίνεται νά ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιά ἀνάγλυφη παράσταση πού ἔχει χαθεῖ. Θά ἦταν πάντως ἰδιαίτερα χρήσιμο νά δίνονταν στοιχεῖα γιά τό πῶς εἶναι δουλεμένη ἡ πέτρα στό σημεῖο αὐτό.

47. Γιά τά νεκροταφεῖα τῶν συλλόγων βλ. τελευταῖα Ο. Μ. van Nijf, *The Civic World of professional Associations in the Roman East*, Amsterdam 1997, 43 καί εἰδικά γιά τά νεκροταφεῖα τῶν μονομάχων βλ. στό παρόντα τόμο Π. Μ. Νίγδελη - Λ. Δ. Στεφανῆ, "Νέα ἐπιτύμβια μνημεῖα μονομάχων ἀπό τή Βέροια" σελ. 106.

48. Μετά τήν κατάθεση τοῦ χειρογράφου (Νοέμβριος 2000), ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ ἀγαπητός συνάδελφος καθ. Ἄγ. Χανιώτης - τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιά τήν ἐπισήμανση - μέ πληροφόρησε ὅτι "ὁ D. Feissel, *Année Epigraphique* 1997 (2000) 462 ἀρ. 1353 (non vidi) ἔφθασε ἀνεξαρτήτως στήν ἴδια ἐρμηνεία" σχετικά μέ τό ὄνομα καί τήν ιδιότητα τοῦ νεκροῦ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Στόβων.

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Teil der Miscelle werden zwei neue Inschriften veröffentlicht, im zweiten wird eine neue Interpretation einer vor kurzer Zeit herausgegebenen Inschrift aus Stobi vorgelegt. Die erste Inschrift stammt aus Beroia. Es handelt sich um ein Ephebenverzeichnis aus dem J. 235/6 n.Chr. Wie auch bei anderen Ephebenverzeichnissen der Stadt aus dem 3. Jhd. n.Chr. sind die Namen der Epheben nicht eingeritzt, sondern nur mit Farbe aufgezeichnet. Das Verzeichnis hängt vermutlich mit einem Beschluss der Stadt zusammen, in dem Einschränkungsmassnahmen bezüglich der Ausgaben für das Gymnasion getroffen wurden. Dass die Stadt damals finanzielle Schwierigkeiten zu bewältigen hatte, geht aus der Inschrift selbst hervor, nämlich dem Hinweis, dass die Ausgaben für den Bedarf des Gymnasions an Öl vollständig aus dem Betrag abgedeckt wurden, den die Stadt zu diesem Zweck vorsah (ἀλειφούσης τῆς πόλεως), da offensichtlich kein Gymnasiarch zur Verfügung stand, der in der Lage gewesen wäre, für die bezüglichen Gesamtkosten oder einen Teil davon aufzukommen. Der besagte Betrag ist eventuell mit demjenigen identisch, der auf das Eingreifen des Provinzstatthalters von Makedonien Memmius Rufus (Ende des 1. -erste Hälfte des 2. Jhdts n.Chr.) hin zusammengestellt wurde und aus hunderttausend Denaren bestand (εἰς τὴν γυμνασιαρχίαν ἀργύριον, EKM I, 7). Die Person, die anstelle des Gymnasiarchen gewählt wurde und die Verantwortung für die Ölverteilung zu tragen hatte (ἐπιμελούμενος τοῦ ἀλίμματος), ein gewisser Lucius Cornelius Soter, erscheint zum ersten Mal im Personenverzeichnis von Beroia.

Bei der zweiten Inschrift handelt es sich um einen Grabaltar des 3. Jhdts. n.Chr. aus Skra bei Kilkis, einer Region, aus der bisher keine weitere Inschrift bekannt war. Der Altar wurde für Aurelius Lucius, einen Veteranen der Legio I Minerva, errichtet, und zwar von seiner Schwester Aurelia und einem gewissen Julius Aurelius, ebenfalls einem Veteranen der römischen Armee. Nach dem bisherigen Befund ist er der zweite uns bekannte Soldat dieser Legion, der aus der Provinz Makedonien stammt. Der andere uns bekannte Fall ist Gaius Domitius Bellicus, der in der lateinischen Grabstele *IGX 2. 2, 163* aus dem Ort Vitoliste (Pelagonien, erste Hälfte des 2. Jhdts. n.Chr.) genannt wird. Die Sprache, in der die neue Inschrift verfasst ist

und die Erwähnung der Schwester des Verstorbenen lassen vermuten, dass Aurelius Lucius aus einem Ort oder einer Stadt der weiteren Umgebung stammte.

Bei der Inschrift aus Stobi handelt es sich um eine Grabstele aus der zweiten Hälfte des 3 Jhdts. n.Chr. Sie ist von E. Bouley und N. Proeva veröffentlicht worden [s. *Un secunda rudis president d'un collège à Stobi en Macédoine romain* in Cl. Brixhe, (Hg.) *Poikila Epigraphika, Etudes d'Archéologie Classique IX*, Nancy 1997, 81-7]. Nach dem Wortlaut sorgt ein gewisser Aurelius Severus, σεκουνδαρούδης, Vorstand eines Vereins (προστάτης τοῦ κολληγίου) mit Finanzmitteln des Vereins sowie mit eigenen dafür, dass die Stele auf dem Grab eines gewissen Kaukasus errichtet wird, der als στρατηγός bezeichnet wird. Gegen die von den Herausgeberinnen vorgeschlagene Deutung des Wortes (στρατηγός= Gladiatorenausbilder, lat. doctor) spricht (u.a.) die Tatsache, dass der lateinische terminus doctor mit den griechischen Bezeichnungen διδάσκαλος, παιδευτής, καθηγητής, ἐπιστάτης, niemals jedoch mit στρατηγός wiedergegeben wird -wie sie unter Hinweis auf eine Stelle aus der pseudo-aristotelischen Schrift *De mundo* (398a 20ff) irrtümlich meinen-. Wahrscheinlicher ist es, im Wort den in der griechischen Welt öfter vorkommenden Eigennamen Στρατηγός zu sehen, den der in der Inschrift genannte Kaukasos offenbar führte, bevor er Gladiator wurde (nach dem bei der Aufzeichnung von Gladiatorennamen üblichen Typus: "ὁ Α ὁ πρὶν Β"). Nach dieser Deutung wird die Auffassung der Herausgeberinnen, der neue Verein von Stobi bestünde aus *ministri* einer Gladiatorenschule, schwerlich anzunehmen sein. Über die Bewaffnung (*armatura*) des Toten wissen wir nichts. Es ist möglich, dass das Grabmal sich in einem besonderen, dem Verein gehörenden (und eventuell als Friedhof dienenden) Grundstück befand, so dass die Bekanntgabe der Bewaffnung unnötig gewesen wäre.

Π. Μ.
Νίγδελης,
Εικ. 1α

Π. Μ.
Νίγδελης,
Εικ. 16

Π. Μ. Νίγδελης, Εικ. 2